

DOMONKOS LÁSZLÓ

Egy anyaországi posztromantikus Fantomországban

(Az Eurocrem íze)

Van lámpaláz, mocsárláz és határláz. Ez utóbbi nekünk, közép-kelet-európaiaknak kinevezett, magyar állampolgárságú magyaroknak évtizedekig olyan volt, mint a betegség: a fene se akarta, de ha már jött és itt volt, hát az elkerülhetetlennek járó belenyugvással fogadtuk és növényi türelemmel vártuk, hogy elmúljék. Amikor a rideg, gögös tekintetű, fegyveres közeg szúrósan végigpillantott rajtunk, kezében nagy ajándék-adományunk, az útlevel, vagy – nekünk sokkal gyakrabban – az úgynevezett „kishatári”, az évi kilencszeri átlépésre jogosító szürke könyvecske: remegve, megszeppent kisdíákként, szemlesütve illedelmeskedtünk, és vártuk, vártuk, hogy feloldoztassunk eredendő bűnünk alól. A morogva odavetett parancsszavaknak készségesen, gyorsan eleget tettünk, belülről remegő, éhet-szomjat idéző sóvárgással, hogy csak legyen már végre vége, legyünk túl rajta, hogy aztán, igen azután végre, valahára mehessünk, suhanhassunk, rohanhassunk, szabadon, nagy és teljességgel felszabadult lélegzettel, világos, sima, hűvös homlokkal, előre, bele a Szabadságba.

A túloldalon, úgy tűnt, mintha mindig ugyanazok a szikár, magas, fekete legények álltak volna, jóindulatú lezserséggel pislogva és éppen csak ránk sandítva, majd szinte rögvést hanyagul legyintve, afféle ugyan, eredj már, mit rontod itt a levegőt, kit érdekel ez az egész hülye útlevelesdi, papiros-bélyegzős hercehurca, a kéz elhárítóan lendül föl a magasba, boli me kurac, idi u pičku materinu... Elragadtatva figyeltük őket. Nagyvonalúak voltak és emberiek. Megölelni vagy legalábbis jól, igaz barátsággal meglapogatni való. Rájuk mosolyogtunk, hangos és többszörösen túlzott udvariassággal köszöntöttük valamennyit, gondolatban sörre-borra-pálinkára invitáltuk őket, igazi magyaros vendégszeretettel, szívből jövőn, őszintén. És amikor a Pionir- vagy a Kraš-csokoládéknak, a különféle „robna kuća”-k cipőinek, dzsekijeinek özönét, csomagolását – meg mindent, amit csak kapni meg látni lehetett – megszemléltük: a legkevesebb volt, hogy közvetlen, szoros összefüggést véltünk a határon lévő

fekete legények fellépése és a színpompás jugoszláv kirakat között, Európát, Nyugatot, Igazi, Független, Szovjetmentes (lám, anélkül - ilyen!) Szocializmust, becsülendő, szeretetre méltó, vágyott-irigyelt paradicsomot itt a közelünkben. Valamikor 1978 telén óriási ananászt vettem Szabadkán, már csak a kezemben tudtam hozni, az összes csomag tele volt vinjakos üvegekkel, füles-kancsós-üvegpoharas Eurocremmel, könyvekkel és folyóiratokkal. A buszban valahol Hajdújárás táján döbbenten eszméltem rá, hogy pontosan abban a pezsgő, édesen lebegtető, legenyhébben kifejezve is eufórikus állapotban ringatózom Szeged felé, amelyet csak egészen fiatalkorú szerelmesek esetében tart elképzelhetőnek és megbocsáthatónak az ember. Az Eurocrem íze úgy ivódott belém, hogy a szabadkai városháza gyönyörű népi szecessziója, Palics monarchiás pompájának patinája vagy Magyarkanizsa ősmagyar paraszti bukolikája a semmibe foszlottan még csak nem is derengett mögöttem.

(A forrásvidék, ahol félve jár az úri kisgyerek)

Hogy apám egész családjá bácskai, úgy emlékszem, így egyenesen gyermekkoromban soha nem hallottam. A hatvanas évek legelején, tízéves korom táján lehetett, hogy fokozódó intenzitással végrehajtott válogatott csirkefogászataim alkalmából anyám mind sűrűbben és dühödtebben „azt a vadrac fajtádat” emlegette, meg hogy „déli vér”, „pont olyan vagy, mint apád” és hasonlók. Nagyjából ekkoriban kezdtek sorjáznni mind nagyobb számban és sűrűséggel a Rejtélyes Emberek nálunk. Közös jellegzetességük volt, hogy „külföldről”, „odaátról” – Jugóból” – jöttek, közben meg, pontosan ugyanúgy magyarul beszéltek, mint mi, ha nem is ő-ző nyelvjárásban. És mindig, mindannyian a karácsonyesték állandósított hangulatát hordozták, ez volt bennünk a legvonzóbb. Az ajándékbőség folyamatos, mindenkor megnyugtató, gyönyörteljes atmoszféráját árasztották valamennyien, ez lebegett körülöttük, amint beléptek az ajtón.

Mert hoztak és hoztak és hoztak. Ezerféle dolgot. A világon mindent és mindenkinek. Cigirágót, rizsescsokit nekem, Vegetát, rumpuncsot anyámnak – apámnak meg egy egész, elsüllyedtnék hitt világot, mindenestül. Vendel bácsi, Gyula bácsi, Pannika néni, Vera néni és a többiek csak jöttek, jöttek, a rokon rokona meg az ismerős ismerőse, idővel nemcsak megszoktam őket, de az elkényeztetett ember telhetetlenségével egy-két hét után már követeltem a soros rizsescsoki-látogatást, hiszen már megint ki kellett rukkolni valami nagyon menő dologgal az iskolában. (A szomszédban Patócs Vera szüleinek bánáti rokoni voltak, neki később egy „jugó” srác udvarolt, ettől a Tibitől aztán olyan Beatles-képet kaptam, hogy még Pesten is csodájára jártak. Vera két nagybecskereki – mindig mindenki Zrenjaninnak mondta – unokatestvére, a Gyusza meg az Atti pedig „strip”-eket, azaz igazi, színes képregényeket hozott. Csillag esett, föld rengett, jött éve csudáknak.)

Apámék már valamikor 1965 táján, hosszas készülődés után kerekedtek föl és vagy két hétig „Jugóban” voltak. Nagyanyáméknál laktam, onnan jártam iskolába, remegő türelmetlenséggel várva érkezésüket. Azután – 1966 nyara volt, a nyolcadikat fejeztem be -, elérkezett az a pillanat is, amikor életemben először indultam „külföldre”. Noha megfogalmazni nem tudtam – igen zavaros volt a dolog -, de éreztem én nagyon is, hogy ezzel a külfölddel ez esetben valami nincs egészen rendben. Csakhogy az egész utazás, meg az előzmények vadul izgató egzotikumuk mindent feledtetett. Vonattal, határon át, Szegedtől egészen Magyarokanizsáig! A hibás szemű Bicskeiéknél, a Petőfi utcában laktunk, s már a legelső napokban megismerkedtem – az alig néhány tucat szláv között rögtön ráelelve – Terin Mirával, a végtelen Tisza-parti séták hősnőjével, noha kezdetben többször határozottan levetette a kezemet a válláról. Évekig leveleztünk, egészen garázda magyar helyesírással elkövetett epiztőláiban hűségesen küldözgette a Dűboks nevezetű magazinból kivágott angol dalszövegeket (Rolling Stones: Paint it black, Los Bravos: Black is black, Lovin's Spoonful: Summer in the city, etc.), új és még újabb csoda-dimenziók nyíltak, hiszen a második gimnáziumi év elejétől már beat-zenekarban játszom, angol szakon tanulok: újabb dicsőségforrások biztosítva, a láthatár széles és ragyogó..

Magyarokanizsáról Tornyosra is eljutottunk, zuhogó esőben lovaskocsival mentünk Kevibe dinnyét árulni, rekkenő nyári délutánon szalmakazal tetején heve-

részve hallgatom hatalmas táskarádióból a táncdal-fesztivál döntőjét. „Mi fáj, gyere mesélj”, „Még fáj minden csók”, „Hol jár az eszem?”

Apám egyre nekivadultabban, szilajon járta a Bácskát, egyre többször egyedül. Szobafestő lévén a szakmája, Szegeden felkötözte a biciklire a vödröket, a létrát, miegymást – és átkarikázott Trianonon. Én elkényeztetett egyetlenke voltam, anyámnak és hűgának, vagyis keresztanyámnak ugyan egyre gyérülő-fogyatkozó hatalmában, mégis apámtól mindvégig elkülönítve. Amikor 1981-ben meghalt, szellemi nevelőapám a szemembe mondta, hogy nem szerettem, vagy legalábbis nem szerettem eléggé és igazán. Nem védekeztem. Pedzegettem már, 30 éves fejjel, hogy soha semmiféle nagy adósságot nem lehet igazán leróni. A restanciák örökéletűek, akár a zsíros bácskai anyaföld.

Még valamikor 1964 táján, 13 éves korom körül történhetett, hogy egy napsütéses, ragyogó délelőtt az éppen soros Rejtélyes Ember – már vagy ötödszörré – Jusztina néni volt. Harminc-harmincöt körüli, telivér nőiségű, érdekes arcú teremtés, kontyba tűzött hajjal, igézően szép domborulatokkal itt és amott. Apám dolgozott, anyám odajárt valamerre. Illendően beszélgetni kezdtünk a konyhában, miközben életkorom teljes intenzitásával újra és újra megcsodáltam már korábban is jócskán szemrevételezett ingergerjesztő alkatrészeit. Telt-múlt az idő, a nap már magasan állt az égen, ahogyan a könyvekben szokott. Végül rászántam magam a cselekvésre. Suta lehetett, természetesen, de így is hatásos. Jusztina ernyedten bár, de tiltakozott, később egyre határozottabban. Azután persze megjött az anyám. Mikor indultam beengedni, Jusztina utánam szólott, hogy anyukáméknak azért ezt ne mondjam el.

Nem mondtam el.

(Illyés csapatában Szabadkán)

Minden utólagos ferdítéssel szemben: nem 1989, hanem az 1988-as esztendő volt a csodák éve Magyarországon. Abban az évben még minden illúzió tiszta volt és ép, fennkölt és makulátlan, mint a húszéves fiúk tekintete. Minden változás forradalminak tűnt, minden esemény szép volt és arányos, akár egy valaha meg nem értett matematikai képlet egy gondozott munkafüzetben. Az 1988-as évben hétköznapi, megélt valósággá lett a leggarázdább, ábrándos tizenhúszévesek romantikája, az illegális meg féllegális, már egy-két éve bontakozó-sűrűsödő összejövetelek sora.

A Jurta Színházban tartott legelső MDF-rendezvények mámore: mindenki testvér, amott vannak a tisztek, mi a hadsereg, a vezérkar ott ül kinn az asztalnál, Csoóri és Csurka és Czine tanár úr, Bíró Zoli az elnök, Kiss Gy. Csaba a szóvivő, évtizedek tabui, egész addigi életünk elhallgatás-oszlopai, féligazság-falmaradványai, sorok közé rejtegetett házacskaí dübörögve összeomlóban, árad a fény a nézőtéren, a résztvevőket szaporán fotózó ismeretleneket is szivárványszínű köd takarja. Itt vagyunk hát, együtt végre, most kéne szólni, mint Faust a pillanatnak, oly szép vagy, ne menj még, maradj!... (Ekkor még persze sejtelmem sincs arról sem, hogy majdnem tizenöt év múlva egyik kiváló barátom, a neves folyóirat tanulmányrovatának szerkesztője, mellékesen azokban a daliás időkben szintén nyakig benne lévén az ügyekben, jól érzékelvén ezen korszak életre szóló hatásait a személyiségre, a megdöbbenően korlátolt „posztromantikus” jelzővel illet majd. Holott csak az örök erkölcsi kategóriák végső kikristályosodása történt meg, semmi más. Így hát nem a poszt- vagy poszt-nélküli „romantikusoknak” volt és van-e igazuk, akik jókra és rosszakra, ha úgy tetszik – Fekete Gyula bátyánkkal szólva – az élet és a pusztulás pártján állókra osztották és osztják az emberi fajtát? No, annyi baj legyen.)

Ebben a tündökletes esztendőben, kora tavasszal kaptam a hírt: Illyés-est lesz Szabadkán. Az otthoni hangulatból a Városi Könyvtárban még az sem tud kirángatni, hogy jóformán minden Illyés-mű szerbhorvát nyelven hangzik el. Igaz, Sava Babić fordításában, akit ekkor ismerek meg személyesen. És a jóleső elégtétel legbelül: valahogy szóba kerül Bori Imre alig fél évtizede elkövetett, Illyést gyalázó Magyar Szó-beli gáztette (Még Illyés Gyulától sem! – Magyar Szó, 1983. február 20.), Savo pedig kertelés nélkül közli: egészen természetes, hogy egy felelős író aggódik fajtájáért, nemzettestvérei sorsáért, ha meg azok a határokon kívül élnek, pláne – hát ki aggódjon, ha nem ő? Úgy tűnik, nemsokára szinte valamennyien a tengerészkapitányi sapkát viselő Parancsnok közkatonáiként beszélgetünk az ugyancsak ekkor megismert Hornyik Miklóssal, Dudás Károssal meg a többiekkel – az egész valahogyan a Kárpát-medencei magyar história legújabb fejezetének természetes folyamányaként feszül komoly-szép zászlóként előttem. Abban az esztendőben minden lehetségesnek tűnt, ami (poszt)romantikus Illyés-követőknek csak elképzelhető lehetett. Öt évvel azelőtt, egy másik tavasszal A nemzet-ragasztó címmel búcsúztattam akkori lapomban Illyés Gyulát és felidéz-

tem egyik, a szerkesztőségi folyosón látható fényképét, ahol mintha haloványan, egy egészen picit mosolyogna. Ez az írás meg az a fénykép jutott akkor ott újra eszembe, alig hat hónappal az úgynevezett joghurt-forradalom és három évvel a soron következő nagy európai mézszárlás kezdete előtt. Gyula bácsi szelleme egy kivételes történelmi pillanatban pedig csak azt tette, amit tennie kellett. Mint tudjuk, véletlenül még a Kárpát-medencében sincsenek.

(Vicei közbelép, a kommunisták őszinte sajnálatára)

A nagy jugoszláv kirakat a magyarországi változások hajnalára ugyan kissé koszlottabbá válik, de a régi hamis patina még csillog valamelyest. Az anyaországi posztromantikus 1987-ben kapja az első igazán kijózanító, intellektuális töltetű injekciót: az adagról Matuska Márton gondoskodik, aki az Élet és Irodalom egyik nyári számában megjelent, Tűzoltóverseny Toronyon című dolgozatára reagálva megpendíti: tán nem is olyan szép az a menyasszony, sőt. A Jurta Színház eufóriájának csillámporos légterében pedig egy-két hónap múlva valósággal bedöbben egy név, tompa, súlyos ütődéssel: Vicei Károly. A zentai tollforgató kálváriait ismertetik – elsősorban az igazi magyarországi ellenzék talán legnagyobb alakjának (áldassék a neve haló porában is), a nagyszerű Krassó Györgynek köszönhetően – dermedten figyelő százaknak, hosszasan felolvasva, reflektorfényben, mikrofonerdőben. A hatás mélyebb és felkavaróbb, mint gondolkánk. Az anyaországi nemzeti szellemű ellenzéki tábor, amely már hosszú évek óta (a falurombolás első hírei és a Ceausescu-rémuralom tobzódása közepette) szinte kizárólag Erdélyre koncentrál és Duray Miklós üldözése óta már a Felvidék felé sem annyira tekintget, szinte kifordul magából. Hiszen Illyés Gyulán kívül senki, de senki nem emlegette soha – egymás között sem -, hogy az eszményi, az eurocrémes „Jugóban”, hogy igen, ott is – és így... És amikor sietünk Szabadkára a tárgyalásra, a határon azok a fekete legények bizony már mintha nagyon morózusak lennének. Kelletlenül kötözködők, bárdolatlanul undokok, indulataikat nem is nagyon leplezők.

Az első döbbenet: feleséggel szinte csak mi vagyunk itt Magyarországról, pedig jelen van a BBC és a svájci (!) sajtó is. A dermesztő pillanatok azután sorjázni kezdenek: mintha csak sztálinista kirakatperekről szóló olvasmányaimban, Koestlernél vagy Szolzsenyicinnél megismert bírósági komédia lenne,

agyonrémített tinédzser lányok tanúvallomásaival, „szembesítésekkel”, abszurd időgép-élményt jelentő léggörrel. A harcostársak mind jelen vannak: Tari Pista, Dormán Laci, Varga Zoli, tolókcója akár egy római harci szekér. Bátrak, magabiztosak, mosolygósak. Furcsa, ragaszkodó szeretettel fogadnak, kicsit csodálkoznak, hiszen mi csak... És ők csak. Mindannyian. Hosszasan beszámolok a lapban a tárgyalásról, a procedúrától igazán csak az utolsó percek képe marad meg, a felmentő ítélet utáni pillanatfelvétel – „ez a nagydarab, faun-arcú férfi úgy sír, mint egy gyerek”, így valahogy írtam ezt meg akkoriban. És annak a faun-arcú férfinak a könnyei nem számítottak túl megszokott látványnak holmi anyaországi posztromantikusoknak. Nyilván megértette a napnál is világosabb evidenciát: ez a lényeg, nem Zenta városának mindenkor tizenéves hölgytársadalma.

(Boros, bús, lomha – Kosztolányi kezét fogva)

Azután nemsokára háború jött és dögvész, de az ezerszer átkozott huszadik század utolsó évtizede, a kilencvenes évtized végleg meghozott valamit: apám biciklijét Bácskából, a rá kötözött vödörrel, létrákkal együtt. Taposom a kereket és váltig csodálkozom, mennyire könnyű, sőt egyre könnyebb mindaz, ami a kormányra van kötözve. A kormányra, amivel az ember irányítja, hogy merre haladjon. Réges-régen Fantomország már az a tákolmány, amit kétszer is megpróbáltak összefélcélni, réges-régen tovatűnt Terzin Mira és Jusztina néni, a Dűboks magazin és a marsall, eltűnnek a fekete legények és eltűnik Bori Imre is – a kanizsai Tisza-part vagy Szabadkán a Városi Könyvtár ugyanaz marad. A maradék Magyarországon az elszakított területek valósága nemcsak a maga hűsvér valóságában él a becsületesen gondolkodó, érző emberek tudatában: megvannak egyfajta nehezen megfogalmazható, fájdalmasan remegő-lebegő párában, ködösen tovaúszó tájak képeiben, amint lassan városok, falvak, mezők, erdők, hangulatok rezegnek, valahogyan úgy, mint Wajda Menyegző című filmjének képein.

Nekem, posztromantikus anyaországi szerencsefiának megadatott látnom és megízlelnem a „nyugati”, „gazdag” Jugó-kirakatot és konspirálnom behívók előtt bujdosó ágyúöltelék-jelölt testvéreimmel, átélnem (többször) lefogatóst-vallatóst balkáni módra, könyvbemutatót tartani Zentán és Szabadkán, s Magyarokizsáról beszélni Magyarokizsán. Hallgatni 50 év után a magyar himnusz Kosztolányi szülővárosában több ezer emberrel a VMDK 1991 tavaszán megtartott II. kongresszusán, Trianonról előadást tartani Bácska kellős közepén, s egy hetet eltölteni Székelykevéen. Elsők között láthatni, s többször megsimogatni az aracs köveket. És 1990-ben a tömegsírkot, az itteni magyar holokauszt emlékhelyeit. Vacsorázni Zentán a Papuliban, és pálinkát inni Cs. Simon Pistával, aki megmutatja, merre állott Ajtony vezír húszezer embörrel és merre Csanád vezír, gondolom, legalább ugyanennyivel. Kettesben háromszor-négy-szer átsétálni a péterváradai hídon és borosan ölekezni a törökbecsei szállodában. Hajnalig vitatkozni Tari Pistáék konyhájában és a ludasi csárdában mulatni Dudás Karesszel. Megtapasztalni a nyomor szomszéd-ba utazni sem engedő prózaiságát, és megrendülni a váltig megmaradt szokásokon, hogy üres kézzel még akkor sem, sohasem szabad megérkezni, ha neked magadnak is alig jut a legszükségesebbekből.

Ismerem a régi zentai út emelkedőjét Felsőhegy-nél, ahol egy pillanatra alá lehet látni a síkra, a Pátia szállót Szabadkán, amelynek helyén Kosztolányi szülőháza állt, az egyházaskéri templom hangját, miközben Bogdán Jóska, a papköltő, Bácska mai Gyóni Gézája a magányos bánáti öregekről mesél, a tornyosi nyáresték füledt illatát és a világ minden zárt „e” hangját, ami csak errefelé hallható. Itt tényleg „csörömpöl minden ablak”, itt valóban „boros az asztal és véresek a kések”. Itt magyar kísértetek járnak a néptelen, széles utcákon és üvöltésekkel telik a temetők, itt örökké rekkenő, délszaki forrás van és halkán, sűgva mondják ki a többes számot az öregasszonyok: „magyarok”. Talán mind-mind ez jut eszembe, ha néha felsőhajtok álomban. Mint Szabadka. Mint a Délvidék.